

<https://doi.org/10.36818/1562-0905-2020-2-5>
УДК [338.46:336.7]:330.354:330.356:332.135(477.8)
JEL O17, O16, P25

І. В. Лецух

Діагностика передумов та рівня тінізації сектору фінансових послуг регіонів України

Досліджено передумови тінізації сектору фінансових послуг. Розраховано рівень його тінізації у розрізі регіонів України. Досліджено причинно-наслідкові зв'язки, особливості та загрози прихованої, неформальної та нелегальної діяльності у секторі фінансових послуг, зокрема: ухилення від оподаткування (як свідоме приховування / заниження прибутків, отриманих від ведення бізнесу), непродуктивний вплив (вивезення) фінансових ресурсів, фіктивне підприємництво, легалізація (відмиванні) доходів, одержаних злочинним шляхом та ін. Встановлено, що детермінантами створення умов для ефективної легальної діяльності у секторі фінансових послуг мають стати: створення сприятливих податкових умов для ведення бізнесу у досліджуваному секторі; скорочення розриву між рівнем ставок за депозитами і кредитами, зниження рівня ставок в економіці загалом, що дозволить зробити процедуру кредитування більш доступною для населення та бізнесу; підвищення монетарної дисципліни; посилення контролю за фінансовими ринками в частині протидії непродуктивному відтоку капіталу через схемні установи; протидія кіберзлочинності; розширення фінансової інклюзії; стимулювання та розвиток інновацій у секторі фінансових послуг.

Ключові слова: тінізація економіки, тінізація фінансового сектору, детінізація економіки, сектор фінансових послуг, ринок фінансових послуг, фінансовий ринок.

Постановка проблеми. У 2019 р. було розроблено та прийнято Стратегію розвитку фінансового сектору України до 2025 року (далі – Стратегія). Відповідно до її положень основною метою ключових гравців фінансової екосистеми є задоволення потреб кінцевих споживачів, якими є суб'єкти економіки України, що в процесі своєї діяльності потребують використання різних фінансових інструментів задля досягнення власних цілей [1]. Крім того, у Стратегії зазначається, що фінансовий сектор має стати драйвером сталого та інклюзивного розвитку вітчизняної економіки, сприяти підвищенню добробуту громадян через забезпечення ефективного акумулювання, розподілу та обігу фінансових ресурсів в економіці.

На наступні п'ять років перед вітчизняним фінансовим сектором стоять п'ять стратегічних цілей: досягнення фінансової стабільності, забезпечення макроекономічного розвитку, фінансова інклюзія, розвиток фінансових ринків та інноваційний розвиток. Однак однією з найсуттєвіших загроз для розвитку фінансового сектору України залишається тіньова економіка, яка є підґрунтям фіктивного підприємництва, корупції, організованої злочинності тощо. Проте напрями реалізації державної політики з системної детінізації фінансового сектору не були відображені ні у попередній (до 2020 р.), ні у поточній Стратегії (до 2025 р.).

Аналіз останніх досліджень. Різним аспектам дослідження тінізації економіки присвячені праці таких вітчизняних учених, як Р. Августин [2], В. Васенко [3], В. Захарченко [4], В. Предборський [5], Ю. Пічугіна [6] та ін. Але наявні у вітчизняній науковій літературі дослідження в галузі тінізації відображають її масштаби та вплив на суспільно-економічні процеси загалом, тобто відповідне оцінювання здійснюється на рівні економіки країни, а

дослідження в секторальному, діяльнісно-видовому, регіональному тощо зрізах практично відсутні.

Метою статті є дослідження передумов і рівня тінізації сектору фінансових послуг загалом та в розрізі регіонів.

Основні результати дослідження. Явище тінізації тією чи іншою мірою притаманне усім видам економічної діяльності України, а на її поширення найістотніше впливають:

1) короткострокові чинники (прорахунки в реформуванні відносин власності; фіскальний тиск; відсутність стабільного й ефективного законодавства; відставання правового поля від практики здійснення тіньової діяльності; низька платаспроможність населення; нерозвинена ринкова структура);

2) середньострокові чинники (деформованість структури виробництва; висока витратомісткість виробництва; надмірне втручання держави в економічні процеси, монополізм влади і її майже повна безвідповідальність; низький рівень розвитку продуктивних сил і конкурентоспроможності вітчизняних товарів; низькі стандарти якості життя людей);

3) довгострокові чинники (відсутність адаптаційного періоду входження в світогосподарську економічну систему; відсутність у підсвідомості людей демократичних традицій; історичні традиції народу, формування патерналістичної ідеології реалізації соціальних відносин, висока залежність народу від державної політики; відсутність механізмів відповідальності влади за дії або бездіяльність у разі порушення національних інтересів держави) [5].

Чи не єдиним підходом, який (враховуючи наявну та вільно доступну статистичну інформацію) дозволяє оцінити рівень тінізації у розрізі ВЕД (та секторів послуг зокрема), є методика розрахунку рівня тіньової економіки за методом збитковості підприємств, запропонована у Методичних рекомендаціях розрахунку рівня тіньової економіки, затверджених наказом Міністерства економіки України (сьогодні – Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України) № 123 від 18.02.2009 р. [7]. Крім зазначеного, перевагами цього методу є відносна простота реалізації та охоплення вагомого аспекту економічної системи – виробництва.

Взявши за основу названу вище Методику, розрахуємо рівень тіньової економіки у секторі фінансових послуг (P_{TE_i}) у розрізі регіонів країни:

$$P_{TE_i} = \frac{P_{TE_{\min}} + P_{TE_{\max}}}{2}, \quad (1)$$

де: P_{TE_i} – рівень тіньової економіки у секторі фінансових послуг в i -му році;

$P_{TE_{\min}}$ – граничний мінімальний рівень тіньової економіки у секторі фінансових послуг в i -му році; $P_{TE_{\max}}$ – граничний максимальний рівень тіньової економіки у секторі фінансових послуг в i -му році.

Граничний мінімальний рівень тіньової економіки у секторі фінансових послуг в i -му році ($P_{TE_{\min}}$) розраховується, враховуючи таке [7]:

гіпотеза 1: усі збиткові підприємства, за офіційними статистичними даними, фактично є прибутковими, що вважається завищенням обсягів тіньової економіки. Рентабельність збиткових підприємств дорівнює рентабельності прибуткових підприємств у періоді, що аналізується;

гіпотеза 2: співвідношення витрат збиткових і прибуткових підприємств тотожне співвідношенню кількості таких підприємств.

Відтак:

$$P_{TE\min} = \frac{\Pi_{\text{ПП}} * C_{\text{з/П}} + Z_{\text{зП}}}{ВДВ} * 100\%, \quad (2)$$

де:

$\Pi_{\text{ПП}}$ – прибуток прибуткових підприємств сектору фінансових послуг в i -му році, млн грн; $C_{\text{з/П}}$ – співвідношення кількості збиткових і прибуткових підприємств сектору фінансових послуг в i -му році; $Z_{\text{зП}}$ – збиток збиткових підприємств сектору фінансових послуг в i -му році, млн грн; $ВДВ$ – валова додана вартість сектору фінансових послуг в i -му році, млн грн.

Враховуючи зазначені вище припущення, чисельник формули (2) фактично характеризує обсяги тіньового прибутку підприємств сектору фінансових послуг в i -му році.

Граничний максимальний рівень тіньової економіки у секторі фінансових послуг в i -му році ($P_{TE\max}$) обчислюється, враховуючи припущення, що всі

прибуткові підприємства відображають у звітах лише невикривлені дані, а всі збиткові підприємства приховують весь обсяг валової доданої вартості виробленої ними продукції, а не лише прибуток. Відтак:

$$P_{TE\max} = \left(\frac{n_{\text{зб}}}{n_{\text{приб}} + n_{\text{зб}}} \right) * 100\%, \quad (3)$$

де:

$n_{\text{зб}}$ – кількість збиткових підприємств сектору фінансових послуг в i -му році; $n_{\text{приб}}$ – кількість прибуткових підприємств сектору фінансових послуг в i -му році.

Результати розрахунків рівня тіньової економіки у секторі фінансових послуг (не враховуючи діяльність банків) у розрізі регіонів України представлено на рис. 1.

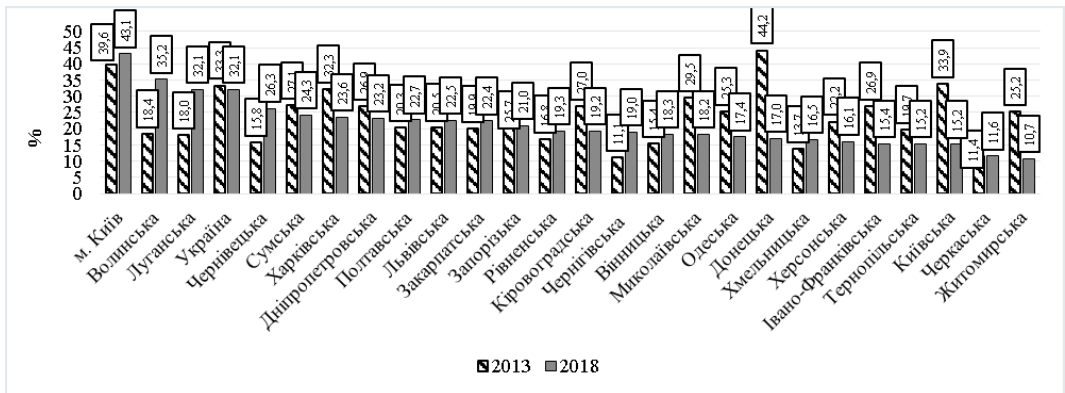

Рис. 1. Рівень тіньової економіки у секторі фінансових послуг (не враховуючи діяльність банків) у регіонах України у 2013 р. та 2018 р.

Джерело: складено автором.

За даними Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України [8], показник рівня тіньової економіки, розрахований з

використанням методу збитковості підприємств, склав у 2018 р. 18% обсягу офіційного ВВП (-4 в. п., порівняно із 2017 р.). Найвищий рівень тіньового сегмента зафіксовано у ВЕД «Фінансова та страхова діяльність» – 40% обсягу офіційної ВДВ цього ВЕД. У 2013 р. відповідник показник становив 29%.

За нашими розрахунками, рівень тіньової економіки у секторі фінансових послуг (не враховуючи діяльність банків) в Україні у 2018 р. становив 32,1% ВДВ досліджуваного сектору, знизившись, порівняно з 2013 р., на -1,2 в. п. Розраховані значення рівня тіньової економіки у секторі фінансових послуг, наведені Мінекономіки та отримані у процесі авторських розрахунків, дещо відрізняються, що зумовлено, насамперед, врахуванням у першому джерелі показників діяльності банків.

Водночас можна висловити припущення, що загальний рівень тіньової діяльності у секторі фінансових послуг України сьогодні дещо перевищує 33-34%, які було виявлено вище. Адже запропонований Міністерством розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України методичний підхід дозволяє розрахувати рівень тінізації економіки, враховуючи лише показники діяльності підприємств. Проте частка ФОП у загальній кількості суб'єктів господарювання, які діяли у секторі фінансових послуг, у 2013 р. становила 54%, а у 2018 р. зросла до 57,5% (рис. 2).

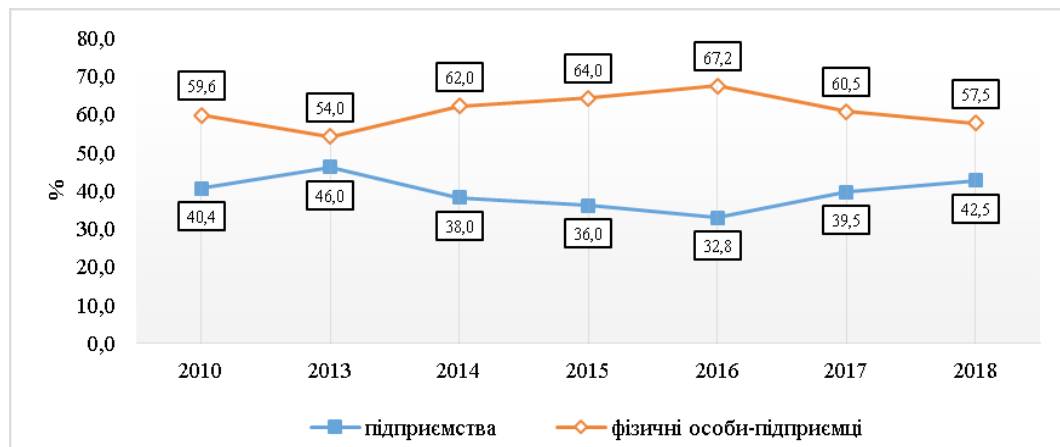

Рис. 2. Частка підприємств і фізичних осіб-підприємців у загальній кількості суб'єктів господарювання, які діяли у секторі фінансових послуг у 2010 р. та 2013-2018 рр., %

Примітка: враховуючи діяльність банків.

Джерело: складено автором за даними [9].

За даними Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг [10], ФОП у секторі фінансових послуг здебільшого здійснюють діяльність, пов'язану з актуарними розрахунками, визначенням причин настання страхового випадку та розміру збитків (так звані аварійні комісари), тимчасовим адмініструванням фінансових установ тощо.

З-поміж регіонів України у базовому році найвищим рівень тінізації сектору фінансових послуг був у Донецькій обл. (44,2%) та м. Києві (39,6%), а у звітному році – в м. Києві (43,1%) та Волинській обл. (35,2%).

Значне зниження рівня тіньової економіки у секторі фінансових послуг (не враховуючи діяльність банків) у 2018 р. щодо 2013 р. продемонструвала Донецька обл. (з 44,2% до 17%). Так, у регіоні на тлі незначного зростання співвідношення кількості збиткових і прибуткових підприємств фінансової сфери (0,07 в. п.)

протягом досліджуваного періоду значно знизився обсяг тіньового прибутку в розрахунку на одне підприємство сектору фінансових послуг (з 7 млн грн до 0,7 млн грн).

Тіньову діяльність у секторі фінансових послуг умовно можна поділити на три види:

- 1) Прихована – законна економічна діяльність, яка приховується або применшується для ухиляння від сплати податків;
- 2) Неформальна – діяльність, яка не реєструється, а отже, не підлягає оподаткуванню;
- 3) Нелегальна – діяльність, заборонена законом (привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем; хабарництво, одержання неправомірної вигоди тощо).

Чи не найвагомішою складовою тіньової економіки у секторі фінансових послуг є ухиляння від оподаткування, тобто свідоме приховування / заниження прибутків, отриманих від ведення бізнесу. По підприємствах України зазначений показник у 2018 р., на думку аналітиків Київського міжнародного інституту соціології [11], становив 56,7% загального обсягу тіньової економіки. Отже, збільшення рівня останньої значною мірою формується в умовах збільшення кількості збиткових підприємств (коефіцієнт кореляції $R = 0,904^1$) та / або зменшення кількості прибуткових підприємств (коефіцієнт кореляції $R = -0,904^2$).

Високе податкове навантаження на підприємства легального сектору фінансових послуг обумовлює їх не вигідне з економічної точки зору становище, порівняно з підприємствами, які використовують у своїй діяльності «тіньові схеми». Завдяки несплаті податків діяльність зазначених підприємств може характеризуватися вищою рентабельністю, порівняно з підприємствами легального сектору. Як наслідок, вони можуть мати тимчасові привілеї у розподілі капіталів і робочої сили [12].

Варто наголосити, за оцінкою аналітиків, у розвинутих країнах світу в 52% випадків саме зростання податкового тягаря та розміру внесків на соціальне забезпечення є причиною «відходу» бізнесу у тінь [6].

Суб'єктами неформальної діяльності у фінансовій сфері можуть бути, наприклад, наймані працівники, які вимушені здійснювати діяльність, що не реєструється, приховувати додаткові прибутки, зокрема через високе навантаження на фонд оплати праці. Отже, зазначена діяльність значною мірою пов'язана й з тінізацією ринку праці загалом як первинної ланки тіньової економіки. Так, за даними [13], у 2016 р. у секторі фінансових послуг:

- частка працівників, яким було оплачено менше 50% робочого часу, становила 4,3% (-13 в. п., порівняно з 2015 р.);
- частка працівників, які отримували заробітну плату, меншу за мінімальну заробітну плату, становила 2,5% (+1,3 в. п., порівняно з 2015 р.);
- частка працівників, які отримували заробітну плату близьку до мінімальної заробітної плати, становила 2,7% (-0,4 в. п., порівняно з 2015 р.).

Таким чином, аналітики [13] припускають, що у 2016 р. 9,5% працівників фінансового сектору (-12,1 в. п., порівняно з 2015 р.), ймовірно, відпрацьовували понад 50% робочого часу та отримували частину заробітної плати «у конверті», тобто декларували свою працю лише частково.

Суб'єктами неформальної діяльності у секторі фінансових послуг є також домогосподарства, які здійснюють між собою передання певних коштів та інших матеріальних цінностей неофіційними (неформальними) каналами. Здебільшого

¹ Розраховано автором.

² Розраховано автором.

такі операції пов'язані з тимчасовою або постійною міграцією населення та здійснюються домогосподарствами з-за кордону на користь вітчизняних домогосподарств. Так, якщо у 2010 р. неформальними каналами в Україну надходило 26,3% (777 млн дол. США)³ приватних грошових переказів, то у 2018 р. відповідний показник становив 48,9%, а у 2019 р. – 49,7% (відповідно 5436 млн дол. США та 5977 млн дол. США)⁴.

Тінізація ринку праці у секторі фінансових послуг, як і в економіці загалом, негативно позначаються на розмірах страхових внесків до Пенсійного фонду, фондів соціального страхування та обсягах надходжень до бюджету, що негативно впливає на стабільність системи державних фінансів і солідарної пенсійної системи, а також стримують нагромадження коштів накопичувальної складової пенсійної системи та розвиток її інвестиційного потенціалу. З іншого боку, маніпуляції з розміром офіційних доходів дозволяють нелегально працюючим і працюючим, що отримують частку заробітної плати «у конвертах», необґрунтовано отримувати від держави соціальну підтримку, що може негативно позначитися на результативності вирішення завдань реформи системи соціальної підтримки [15].

Нелегальна (протиправна) діяльність у фінансовій сфері. Економічний парадокс українських реалій полягає в тому, що нелегальна (протиправна) діяльність є складовою звичайної підприємницької діяльності у фінансовому секторі. Щобільше, сьогодні спостерігається симбіоз тіньової діяльності у зазначеному секторі з владними структурами. Так, за даними Державної служби фінансового моніторингу України [16], у 2018 р. з 420 матеріалів щодо протиправних фінансових операції, пов'язаних з діяльністю «конвертаційних» центрів і підприємств з ознаками фіктивності, задіяних у легалізації (відмиванні) доходів, одержаних злочинним шляхом, фігурантами 53,6% матеріалів були державні службовці різного рангу, 18,6% – члени уряду, 6,7% – депутати Парламенту.

У 2019 р. 52,2% вчинених кримінальних правопорушень у секторі фінансових послуг класифікувалася як «тяжкі злочини», а 42,8% злочинів були злочинами проти власності⁵.

Упродовж 2017-2019 рр. у секторі фінансових послуг лєвова частка правопорушень була вчинена підприємствами групи 64.9 «Надання інших фінансових послуг, крім страхування та пенсійного забезпечення» (табл. 1). Сюди, зокрема, включаються підприємства, які надають послуги, пов'язані з розміщенням фінансових коштів (крім надання позик) – факторингові послуги, оформлення свопів, опціонів та інших хеджінгових операцій.

Цікавою є статистика щодо вчинення кримінальних правопорушень підприємствами групи 64.3 «Трасти, фонди та подібні фінансові суб'єкти» у 2016 р. Так, якщо зазначеними підприємствами було вчинено лише 0,5% кримінальних правопорушень загальної кількості правопорушень у секторі фінансової та страхової діяльності, то частка матеріальних збитків, завданих цими правопорушеннями, становила 40,4% (70,8 млн грн) загальної суми матеріальних збитків, завданих правопорушеннями у досліджуваному секторі. У цьому контексті найбільш поширеною тіньовою фінансовою операцією є заснування злочинними групами інвестиційної фірми (трастового товариства,

³ У 2010 р. лєвова частка приватних грошових переказів в Україну здійснювалася через коррахунки банків (50,5%) та міжнародні платіжні системи (36,2%).

⁴ Розраховано автором за даними [14].

⁵ Зокрема: шахрайство; привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем; незаконне привласнення особою знайденого або чужого майна, що випадково опинилося у неї та ін.

Таблиця 1
Інформація про кримінальні правопорушення, вчинені на підприємствах сектору фінансової та страхової діяльності у 2016-2019 рр.

Показники	Роки													
	2016				2017				2018				2019	
	Обліковано кримінальних правопорушень	Матеріальні збитки, завдані вчиненням кримінальних правопорушень	Обліковано кримінальних правопорушень	Матеріальні збитки, завдані вчиненням кримінальних правопорушень	Обліковано кримінальних правопорушень	Матеріальні збитки, завдані вчиненням кримінальних правопорушень	Обліковано кримінальних правопорушень	Матеріальні збитки, завдані вчиненням кримінальних правопорушень	Обліковано кримінальних правопорушень	Матеріальні збитки, завдані вчиненням кримінальних правопорушень	Обліковано кримінальних правопорушень	Матеріальні збитки, завдані вчиненням кримінальних правопорушень		
Фінансова та страхова діяльність	4983	--	4624	31,5	--	3203	--	3203	30,5	--	3203	--	665,9	--
грошове посередництво	1104	22,2	1271	3,7	11,7	1127	35,2	6,9	22,8	1127	35,2	11,8	1,8	
діяльність холдингових компаній	5	0,1	3	0,0	0,0	1	0,0	0,0	0,0	1	0,0	0,0	0,0	
трасти, фонди та подібні фінансові суб'єкти	24	0,5	10	0,1	0,3	17	0,5	0,0	0,0	17	0,5	0,0	0,0	
надання інших фінансових послуг, крім страхування та пенсійного забезпечення	3420	68,6	2746	25,0	79,5	1729	54,0	18,1	59,3	1729	54,0	653,8	98,2	
страхування, перестраховування та недержавне пенсійне забезпечення, крім обов'язкового соціального страхування	137	2,7	185	0,0	0,1	137	4,3	2,9	9,6	137	4,3	0,1	0,0	
допоміжна діяльність у сферах фінансових послуг, і страхування	293	5,9	409	8,8	8,4	192	6,0	2,5	8,3	192	6,0	0,2	0,0	

Джерело: складено автором за даними [17].

пенсійного фонду, страхової компанії тощо) на принципах «фінансової піраміди» з наступним заволодінням коштами вкладників.

Чимала частка кримінальних правопорушень у секторі фінансових послуг припадає на підприємства групи 64.1 «Грошове посередництво» – від 22,2% у 2016 р. до 35,2% у 2019 р. Частка матеріальних збитків, завданих цими правопорушеннями, становила 2,6% загальної суми матеріальних збитків, завданих правопорушеннями у досліджуваному секторі у 2016 р., та зросла у 2018 р. до 22,8% (у 2019 р. – 1,8%).

У сфері грошового посередництва упродовж досліджуваного періоду левову частку правопорушень було вчинено комерційними та ощадними банками, а також кредитними спілками (клас 64.19 «Інші види грошового посередництва») – у 2019 р. 78,5% загальної кількості кримінальних правопорушень, вчинених у сфері грошового посередництва, а у 2018 р. – 80,3%.

Іншим видом нелегальної (протиправної) діяльності у фінансовій сфері є непродуктивний відплив (вивезення) фінансових ресурсів – переміщення через державний митний кордон активів (коштів), що походять із джерел в економіці цієї країни, а також розміщення за кордоном активів, що належать її резидентам (незалежно від країни походження ресурсів), якщо з переміщених сум не були сплачені податки, збори (обов'язкові платежі) або в державі існує дефіцит інвестицій, який перевищує гранично допустимий рівень. Так, у 2016 р. рівень непродуктивного відпливу (вивезення) фінансових ресурсів за межі України становив 9,6% ВВП (+2,3 в. п., порівняно з відповідним показником 2011 р.), або 13,2% обсягу експорту товарів і послуг (+8,5 в. п., порівняно з відповідним показником 2011 р.) [2]. Отже, непродуктивний відплив (вивезення) фінансових ресурсів упродовж означеного періоду характеризувалася тенденцією до зростання. Однак, починаючи з 2017 р., на фоні активізації кількості злочинів у цій сфері (їх моніторинг здійснювався Державною службою статистики України та Національним банком України) в країні було припинено ведення реєстру відповідної звітності.

У секторі фінансових послуг останніми роками набувають поширення злочинні дії, пов'язані з отриманням неконтрольованих прибутків за допомогою платіжних систем, а також використання платіжних карток. Так, сьогодні пластикові картки активно використовуються для повернення в Україну валютних коштів, які незаконно акумулюються у банках закордоном. Водночас спектр використання пластикових карток у протиправних цілях дуже широкий. Такі злочини відрізняються від традиційних більш високою латентністю і простотою їх скоєння в умовах існування об'єктивних правових перешкод щодо дієвого контролю таких фінансових потоків з боку правоохоронних органів. Не менш вагомим чинником існування та розповсюдження зазначеного явища є відсутність достатнього досвіду боротьби з ним [2].

Неосучаснена (неефективна) система аналізу інформації про підозрілі фінансові операції; неналежне виявлення та санкціонування підозрілих фінансових операцій національних публічних діячів; неналежне виявлення та неналежне нівелювання чинників тінізації та офшоризації фінансової системи; високий обіг готівки; відтік фінансового капіталу з країни [18] – це одні з найбільш загрозливих проблем вітчизняного сектору фінансових послуг з точки зору сприяння діяльності «конвертаційних» центрів і підприємств з ознаками фіктивності, задіяних у легалізації (відмиванні) доходів, одержаних злочинним шляхом. Так, якщо у 2013 р. Державною службою фінансового моніторингу України направлено до правоохоронних органів 207 матеріалів щодо фінансових операцій, пов'язаних із легалізацією коштів, то у 2018 р. – 420 матеріалів [19]. Сума згаданих протиправних фінансових операцій становила 277,8 млрд грн.

У 2019 р. відповідні показники становили 211 матеріалів на загальну суму 41,8 млрд грн.

До найбільш розповсюджених фінансових операцій з точки зору легалізації (відмивання) доходів належать готівкові фінансові операції, а також фінансові операції, пов'язані із зовнішньоекономічною діяльністю; поповненням рахунків новостворених підприємств; одержанням/наданням фінансової допомоги; операції, які проводяться високоризиковими клієнтами (публічними особами). Інструментами, які найчастіше використовуватися задля легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, є електронний банкінг, приват-банкінг, а також розрахунки за міжнародними торговельними операціями.

У секторі фінансових послуг здійснюється низка інших видів тіньових операцій.

1. Фінансові операції, пов'язані з розкраданням / привласненням бюджетних коштів та інших державних активів, зокрема: перерахування бюджетних коштів на рахунки фізичних осіб з подальшим обготівкуванням; використання новостворених підприємств для отримання бюджетних коштів; використання компаній-нерезидентів з ознаками фіктивності; закупівля товарів і послуг за завищеними цінами, зокрема із залученням компаній-нерезидентів; проведення безтоварних операцій; розпорошування державних коштів між пов'язаними суб'єктами господарювання. Основними інструментами, які використовуються при вчиненні названих злочинів, є договори фінансової допомоги (позики), готівка, депозити, платіжні картки та ін. Загальна сума завданих збитків вчиненням подібних злочинів у 2018 р. становила 3,5 млрд грн, а у 2019 р. – 1,6 млрд грн.

2. Фінансові операції, пов'язані з незаконним виведенням грошових коштів за кордон. Зокрема, це операції з цінними паперами, у тому числі перерахування валютних коштів на користь нерезидентів в оплату за акції вітчизняних підприємств. Під час перерахування валютних коштів за межі України у незаконних схемах задіюються підприємства – резиденти-покупці, які придбавають пакети акцій вітчизняних підприємств-продавців у іноземних компаній. Оплата здійснюється прямим перерахуванням коштів на рахунки нерезидентів, відкриті в іноземних банках або офшорних філіях комерційних банків-резидентів України.

3. Кіберзлочинність. Найбільш уразливими для кіберзлочинів у фінансовому секторі (передусім банківському) є онлайн-послуги (або послуги віддаленого доступу клієнтів до власних рахунків у банках), електронні гаманці з «прив'язаними» до них картковими рахунками. Випадків викрадення коштів з рахунків клієнтів банківських установ стає все більше. За результатами здійсненого аналізу інформації про фінансові операції, що можуть бути пов'язані з несанкціонованим втручанням до банківських систем для заволодіння коштами шахрайським шляхом, у 2013 р. до правоохоронних органів направлено 262 узагальнені матеріали. Банківськими установами надано Держфінмоніторингу України інформацію про 389 спроб несанкціонованого списання коштів з рахунків клієнтів банку. Спроби несанкціонованого втручання було здійснено у 86 банках України.

4. Фінансові операції, пов'язані з діяльністю фінансових пірамід, тобто організацій, що залучають грошові кошти під гарантування високої прибутковості вкладень, що перевищує ринковий рівень, або низької ставки запозичень. Такі операції притаманні здебільшого ринку приватних інвестицій.

5. Фінансові операції, пов'язані з фінансуванням тероризму та сепаратизму. Так, попри припинення економічного співробітництва між Україною та Росією, у 2019 р. остання була лідером з-поміж країн, у які здійснювалися грошові перекази з нашої держави. Загалом у 2019 р. через вітчизняні та іноземні

системи переказу коштів до Росії надійшло 123,4 млн дол. США, що складає 31% загального обсягу здійснених грошових переказів з України⁶ (у 2018 р. – 36%) [21].

Висновки. Реформа фінансової системи України не завершена, а сектор фінансових послуг і надалі лишається одним із найбільш проблемних з точки зору стабільності розвитку та поширення тіньової діяльності. Остання, своєю чергою, зумовлює зниження рівня економічної активності населення у фінансовому секторі, спад виробництва, зниження фінансової безпеки держави. Отже, сьогодні актуалізується необхідність пошуку шляхів, з одного боку, детінізації сектору фінансових послуг, а з іншого – створення умов для ефективної діяльності у легальній економіці, ключовими з яких, на наш погляд, мають бути:

1) створення сприятливих податкових умов для ведення діяльності у секторі фінансових послуг, зокрема шляхом стабілізації законодавчого регулювання системи оподаткування, спрощення системи справляння податків, підвищення ефективності діяльності з адміністрування податків;

2) скорочення розриву між рівнем ставок за депозитами і кредитами, зниження рівня ставок в економіці загалом, що дозволить зробити процедуру кредитування більш доступною для населення та бізнесу;

3) підвищення монетарної дисципліни, насамперед шляхом забезпечення стабільності умов на фінансовому ринку через моніторинг і посилення контролю за діяльністю фінансових посередників;

4) посилення контролю за фінансовими ринками в частині протидії непродуктивному відтоку капіталу через схемні установи;

5) протидія кіберзлочинності: виявлення незаконної онлайн-діяльності, запобігання та захист від кібератак, спрямованих на електронні банківські системи, боротьба зі злочинами, що впливають на фінансову інфраструктуру та інформаційну систему;

6) розширення фінансової інклюзії, зокрема шляхом впровадження стандартів ринкової поведінки фінансових установ, розкриття інформації про фінансові продукти, цільові програми для підвищення фінансової грамотності населення; посилення захисту прав споживачів; стимулювання розвитку платіжної інфраструктури для безготівкових операцій; розширення і вдосконалення системи гарантування вкладів тощо;

7) стимулювання та розвиток інновації у секторі фінансових послуг: розвиток системи віддаленої ідентифікації BankID, створення платформи для краудфандингу та венчурного капіталу, а також регуляторних «пісочниць» за типом sandbox, запровадження нових технологій для платежів і переказів, розширення доступу учасників фінансових ринків до публічних реєстрів, розвиток big data, blockchain та хмарних технологій;

8) стимулювання попиту на робочу силу.

Отже, реальне скорочення тіньової діяльності у секторі фінансових послуг може відбутися за умови зменшення витратності та зростання ефективності легальної економіки, створення паритетних умов для функціонування різноманітних форм бізнесу у фінансовій сфері. Головною умовою такого перетворення має бути послаблення фіскального тиску на легальну економіку, що створить мотивацію переведення тіньових операцій на легальні засади.

Список використаних джерел

1. Стратегія розвитку фінансового сектору України до 2025 року (проект). *Національний банк України*: сайт. 2019. URL: <https://bank.gov.ua/news/all/strategiya-rozvitku-finansovogo-sektoru-ukrayini-do-2025-roku>

⁶ Розраховано автором за даними [20].

2. Августин Р. *Пріоритети та механізми системної детінізації економіки України*: дис. ... д-ра екон. наук: спец. 08.00.03. Львів, 2018. 480 с.
3. Васенко В. К. Тіньова економіка України та шляхи її детінізації. *Вісник Черкаського університету. Серія: Економічні науки*. 2016. № 1. С. 15-23. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchuE_2016_1_5
4. Захарченко В. І. Теоретико-методичні підходи до аналізу процесів тінізації української економіки. *Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки*. 2019. Вип. 53. С. 97-107. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Znpchdtu_2019_53_14
5. Предборський В. До питання про сутність тіньової економіки. *Підприємництво, господарство і право*. 2004. № 12. С. 111-115.
6. Пічугіна Ю. В., Чорна А. В. Специфіка функціонування тіньової економіки ЄС. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2015. № 5. С. 71-74.
7. Про затвердження Методичних рекомендацій розрахунку рівня тіньової економіки: наказ Мінекономіки від 18.02.2009 р. № 123. *Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільськогосподарства України*: сайт. URL: <https://www.me.gov.ua/LegislativeActs/Detail?lang=uk-UA&id=4bb297a0-c900-404f-8c6f-5f76f18b1503>
8. Тенденції тіньової економіки в Україні у 2018 році. *Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільськогосподарства України*: сайт. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=e384c5a7-6533-4ab6-b56f-50e5243eb15a&tag=TendentsiiTinovoiEkonomiki>
9. Діяльність суб'єктів господарювання у 2018 р.: стат. зб. *Державна служба статистики України*: сайт. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publ9_u.htm
10. *Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг*: сайт. 2020. URL: <https://nfp.gov.ua>
11. Тіньова економіка в Україні. Результати дослідження 2019 року. *Київський міжнародний інститут соціології*: сайт. URL: http://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=897&page=1&fbclid=IwARIGSml614vk1GZE4QR9yekDt_C_NMIXJ-eA0mWARZpSC3DsCgwPsZ7unw
12. Звіт про тіньову економіку 2014 р. *Slideshare*: сайт. URL: <https://www.slideshare.net/andrewvodiany/ssi-63702610>
13. *Незадекларована праця в Україні: форми прояву, масштаби та шляхи її подолання*: звіт. 2018. 89 с. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/-ed_dialogue/-lab_admin/documents/projectdocumentation/wcms_630069.pdf
14. Статистика зовнішнього сектору України за методологією 6-го видання «Керівництва з платіжного балансу та міжнародної інвестиційної позиції». *Грошові перекази. Національний банк України*: сайт. 2019. URL: https://bank.gov.ua/files/ES/Perekaz_u.pdf
15. Тищук Т., Іванов О. Щодо пріоритетних напрямів детінізації економіки України: аналітична записка. *Національний інститут стратегічних досліджень*: сайт. 21.12.2011. URL: <https://niss.gov.ua/en/node/801>
16. Звіт Державної служби фінансового моніторингу України за 2018 рік. *Державна служба фінансового моніторингу України*: сайт. 2018. URL: https://finmonitoring.in.ua/wp-content/uploads/2019/04/SDFM_AnnualReport_2018.pdf
17. Статистична інформація про стан злочинності та результати прокурорсько-слідчої діяльності. *Генеральна прокуратура України*: сайт. 2011. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113655&libid=100820
18. Звіт про проведення національної оцінки ризиків у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму. *Державна служба фінансового моніторингу України*: сайт. 2017. URL: https://finmonitoring.in.ua/wp-content/uploads/2017/02/zvit_nor.pdf
19. Звіт Державної служби фінансового моніторингу України за 2013 рік. *Державна служба фінансового моніторингу України*: сайт. 2013. URL: https://fiu.gov.ua/assets/userfiles/0350/zvity/zvit_2013_compressed.pdf
20. Обсяг переказів в межах України у 2019 році зріс майже на 40%. *Національний банк України*: сайт. 2019. URL: <https://bank.gov.ua/news/all/obsyag-perekaziv-v-mejah-ukrayini-u-2019-rotsi-zris-mayje-na-40>
21. Віннічук Ю. Найпопулярніші платіжні системи України. *БізнесЦензор*: сайт. 12.04.2019. URL: https://biz.censor.net.ua/resonance/3121553/nayipopolyarnsh_platjn_sistemi_ukrani

References

1. Stratehiya rozvytku finansovoho sektoru Ukrayiny do 2025 roku (proyekt) [Strategy for the development of the financial sector of Ukraine until 2025 (project)] (2019). *National Bank of Ukraine*: Website. Retrieved from <https://bank.gov.ua/news/all/strategiya-rozvitku-finsanovogo-sektoru-ukrayini-do-2025-roku> [in Ukrainian].
2. Avhustyn, R. (2018). *Priorytety ta mekhanizmy systemnoyi detinizatsiyi ekonomiky Ukrayiny* [Priorities and mechanisms of systemic de-shadowing of Ukraine's economy]. (Dr.Sci. in Econ. Dissertation, Lviv, Ukraine). [in Ukrainian].
3. Vasenko, V. K. (2016). *Tin'ova ekonomika Ukrayiny ta shlyakhy yiyi detinizatsiyi* [Shadow economy of Ukraine and ways of its de-shadowing]. *Visnyk Cherkas'koho universytetu. Seriya: Ekonomichni nauky* –

- Bulletin of Cherkasy University. Series: Economic Sciences*, 1, 15-23. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchuE_2016_1_5 [in Ukrainian].
4. Zakharchenko, V. I. (2019). Teoretyko-metodychni pidkhody do analizu protsesiv tinizatsiyi ukrayins'koyi ekonomiky [Theoretical and methodological approaches to the analysis of the processes of shadowing of the Ukrainian economy]. In *Zbirnyk naukovykh prats' Cherkas'koho derzhavnogo tekhnolohichnoho universytetu. Seriya: Ekonomichni nauky [Proceedings of Cherkasy State Technological University. Series: Economic Sciences]*: Vol. 53 (pp. 97-107). Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Znpchdtu_2019_53_14 [in Ukrainian].
 5. Predborskyy, V. (2004). Do pytannya pro sutnist' tin'ovoyi ekonomiky [On the question of the essence of the shadow economy]. *Pidpryyemnytsvo, hospodarstvo i pravo – Entrepreneurship, economy and law*, 12, 111-115. [in Ukrainian].
 6. Pichuhina, Yu. V., & Chorna, A. V. (2015). Spetsyfika funktsionuvannya tin'ovoyi ekonomiky YeS [The specifics of the functioning of the EU shadow economy]. *Hlobal'ni ta natsional'ni problemy ekonomiky – Global and national economic problems*, 5, 71-74. [in Ukrainian].
 7. Pro zatverdzhennya Metodichnykh rekomendatsiy rozrakhunku rivnya tin'ovoyi ekonomiky [About the statement of Methodical recommendations of calculation of level of shadow economy] (2009). Order of the Ministry of Economy, on 2009, Feb 18, 123. *Ministry of development of economy, trade and agriculture of Ukraine*: Website. Retrieved from <https://www.me.gov.ua/LegislativeActs/Detail?lang=uk-UA&id=4bb297a0-c900-404f-8c6f-5f76f18b1503> [in Ukrainian].
 8. Tendentsiyi tin'ovoyi ekonomiky v Ukraini u 2018 rotsi [Trends in the shadow economy in Ukraine in 2018] (2018). *Ministry of development of economy, trade and agriculture of Ukraine*: Website. Retrieved from <https://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=e384c5a7-6533-4ab6-b56f-50e5243eb15a&tag=TendentsiyiTinovoiEkonomiki> [in Ukrainian].
 9. Diyal'nist' sub'yektiv hospodaryuvannya u 2018 r. [Activities of business entities in 2018]: Statistical publication (2019). *State Statistics Service of Ukraine*: Website. Retrieved from http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publ9_u.htm [in Ukrainian].
 10. National Commission for State Regulation of Financial Services Markets: Website (2020). Retrieved from <https://nfp.gov.ua> [in Ukrainian].
 11. Tin'ova ekonomika v Ukraini. Rezul'taty doslidzhennya 2019 roku [Shadow economy in Ukraine. The results of the 2019 study] (2019). *Kyiv International Institute of Sociology*: Website. Retrieved from http://kiiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=897&page=1&fbclid=IwAR1GSrml6l4vk1GZE4QR9yekDt_C_NMIXJ-eA0mWArZpSC3DsCgwPsZ7unw [in Ukrainian].
 12. Zvit pro tin'ovu ekonomiku 2014 r. [Shadow Economy Report 2014] (2014). *Slideshare*: Website. Retrieved from <https://www.slideshare.net/andrewvodiany/ss-63702610> [in Ukrainian].
 13. Nezadeklarovana pratsya v Ukraini: formy proyavu, masshtaby ta shlyakhy yiyi podolannya [Undeclared work in Ukraine: forms of manifestation, scale and ways to overcome it]: Report (2018). Retrieved from https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/-ed_dialogue/-lab_admin/documents/projectdocumentation/wcms_630069.pdf [in Ukrainian].
 14. Statystyka zovnishn'oho sektoru Ukrainy za metodolohiyeyu 6-ho vydannya «Kerivnytsva z platizhnoho balansu ta mizhnarodnoyi investytsiynoyi pozytsiyi». Hroshovi perekazy [Statistics of the external sector of Ukraine according to the methodology of the 6th edition of the «Balance of Payments and International Investment Position Manual». Money transfers] (2019). *National Bank of Ukraine*: Website. Retrieved from https://bank.gov.ua/files/ES/Perkaz_y.pdf [in Ukrainian].
 15. Tyshchuk, T., & Ivanov, O. (2011, Dec 21). Shchodo prioritetnykh napryamiv detinizatsiyi ekonomiky Ukrainy [On the priority areas of de-shadowing of Ukraine's economy]: Analytical note. *National Institute for Strategic Studies*: Website. Retrieved from <https://niss.gov.ua/en/node/801> [in Ukrainian].
 16. Zvit Derzhavnoyi sluzhby finansovoho monitorynhu Ukrainy za 2018 rik [Report of the State Financial Monitoring Service of Ukraine for 2018] (2018). *State Financial Monitoring Service of Ukraine*: Website. Retrieved from https://finmonitoring.in.ua/wp-content/uploads/2019/04/SDFM_AnnualReport_2018.pdf [in Ukrainian].
 17. Statystychna informatsiya pro stan zlochynnosti ta rezul'taty prokurors'ko-slidchoyi diyal'nosti [Statistical information on the state of crime and the results of prosecutorial and investigative activities] (2011). *Prosecutor General's Office of Ukraine*: Website. Retrieved from https://old.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113655&libid=100820 [in Ukrainian].
 18. Zvit pro provedennya natsional'noyi otsinky ryzykiv u sferi zapobihannya ta protydyi lehalizatsiyi (vidmyvannyu) dokhodiv, oderzhanykh zlochynnym shlyakhom, ta finansuvannyu teroryzmu [Report on the national risk assessment in the field of prevention and counteraction to legalization (laundering) of proceeds from crime and terrorist financing] (2017). *State Financial Monitoring Service of Ukraine*: Website. Retrieved from https://finmonitoring.in.ua/wp-content/uploads/2017/02/zvit_nor.pdf [in Ukrainian].
 19. Zvit Derzhavnoyi sluzhby finansovoho monitorynhu Ukrainy za 2013 rik [Report of the State Financial Monitoring Service of Ukraine for 2013] (2013). *State Financial Monitoring Service of Ukraine*: Website. Retrieved from https://fiu.gov.ua/assets/userfiles/0350/zvity/zvit_2013_compressed.pdf [in Ukrainian].

20. Obsyag perekaziv v mezhakh Ukrayiny u 2019 rotsi zris mayzhe na 40% [The volume of transfers within Ukraine in 2019 increased by almost 40%] (2019). *National Bank of Ukraine*: Website. Retrieved from <https://bank.gov.ua/news/all/obsyag-perekaziv-v-mejah-ukrayini-u-2019-rotsi-zris-mayje-na-40> [in Ukrainian].
21. Vinnichuk, Yu. (2019, Apr 12). Naypopulyarnishi platizhni systemy Ukrayiny [The most popular payment systems in Ukraine]. *BiznesTsenzor*: Website. Retrieved from https://biz.censor.net.ua/resonance/3121553/nayipopulyarnsh_platjn_sistemi_ukrani [in Ukrainian].

Leshchukh I. V. Diagnosis of preconditions and level of shadow activity in the financial services sector of the regions of Ukraine.

The shadow economy nowadays is one of the most substantial threats for the development of the financial sector in Ukraine and is the ground for sham entrepreneurship, corruption, organized crime, etc. The shadow activity phenomenon is, to a certain extent, peculiar to all types of economic activity in Ukraine. The article examines the preconditions for the shadowing of the financial services sector. The level of its shadowing in the context of the regions of Ukraine is calculated. The causal links, features and threats of covert, informal and illegal activities in the financial services sector are studied, in particular: tax evasion (as deliberate concealment / understatement of profits from doing business), unproductive outflow (export) of financial resources, sham entrepreneurship, legalization (laundering) of proceeds from crime and more. The paper establishes that the determinants of creating conditions for efficient legal activity in the financial services sector should be: creating favorable tax conditions for doing business in the studied sector; reducing the gap between the level of interest rates on deposits and loans, reducing the level of interest rates in the economy as a whole, which will make the lending procedure more accessible to individuals and businesses; increasing monetary discipline; strengthening control over financial markets in terms of counteracting unproductive capital outflows through scheme institutions; countering cybercrime; expanding financial inclusion; stimulating and developing innovation in the financial services sector. The paper proves that the real fall in shadow activity in the financial services sector can take place in case of declining costs and growing efficiency of the legal economy and creation of parity conditions for the functioning of various forms of business in the financial domain. The falling fiscal pressure on the legal economy should be the key condition for such a transformation, which would create motivation for transferring the shadow operations to the legal grounds.

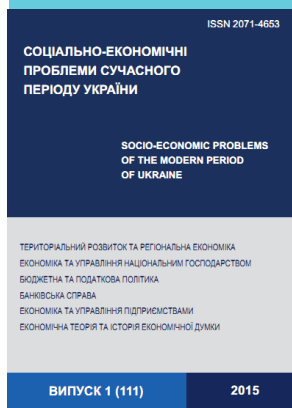
Keywords: shadowing of the economy, shadowing of the financial sector, de-shadowing of the economy, financial services sector, financial services market, financial market.

Лещух Ірина Володимирівна – кандидат економічних наук, науковий співробітник відділу просторового розвитку ДУ «Інститут регіональних досліджень ім. М.І. Долишнього НАН України» (e-mail: ira_leschukh@ukr.net, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3860-0728>).

Leshchukh Iryna Volodymyrivna – Ph.D. (Econ.), Researcher of the Department of spatial development of the Dolishnyi Institute of Regional Research of NAS of Ukraine.

Надійшло 12.03.2020 р.

Збірник наукових праць «СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО ПЕРІОДУ УКРАЇНИ»

Збірник наукових праць «Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України» – це фахове науково-практичне видання, засноване Національною академією наук України та Інститутом регіональних досліджень НАН України.

У збірнику висвітлюються результати досліджень інституційних та соціально-економічних проблем розвитку України на макро-, мезо- та мікрорівнях, заохочуючи до публікації авторів, які здійснюють науково-дослідну роботу у різних сферах економіки.

Збірник «Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України» включений до Переліку наукових фахових видань України категорії «Б» в галузі економічних наук (Наказ МОН України від 02.07.2020 р. №886).

Збірник включено до міжнародної наукометричної бази **Index Copernicus**, Польща – з 2014 року.

Сайт збірника: www.zbirnyk.ird.gov.ua